

ЗА НЕКОИ АСПЕКТИ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА И НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИЧЕН СИСТЕМ

Бобан Карапејовски

Соработник на проект во МАНУ, Скопје, Македонија

Key words: languages in contact, globalization, Macedonian language, system, borrowing, borrowed words, process of europeisation of the languages.

Summary: Taking into consideration Hugo Schuchardt's viewpoint that language mixing is the question of the greatest importance of all the questions contemporary linguistics must tackle, the languages in contact issue imposes itself as the key one in the contemporary research. The subject of interest is the globalization process in linguistic context, as well as its influence on the Macedonian language, especially the Macedonian language system, followed it through several levels and examples, and giving a review of some of the existing research of the area. In terms of lexis, the discussion is about lexical borrowing as a new-denotat phenomenon, as well as about sociolinguistic borrowing. Regarding the word formation, the interest is on the suffix *-upa*, zero affixation found in the loan words and reactualisation of the Turkish suffix *-uяja/-чуja*. There is less influence in morphology, and in the field of syntax: noun+noun compounds, the language *europeisation* process and the English impersonal *it*, translated as *moa* in the Macedonian impersonal sentences. Some idioms enter directly in the Macedonian language system through translation.

Тргувајќи од гледиштето на Хуго Шухард дека мешањето на јазиците е најважното прашање на современата лингвистика (Jones-Singh, 2005: 29), доаѓаме до проблемот на јазиците во контакт како едно од клучните во современите истражувања. Предмет на нашиот интерес е процесот на глобализацијата ставен во лингвистички контекст и неговото влијание врз македонскиот јазик и, потесно, врз македонскиот јазичен систем, проследувајќи го на повеќе рамништа и низ примери и правејќи еден преглед на некои постојни истражувања во оваа област. Примената на принципот на еластична стабилност во однос на туѓојазичните фактори и елементи е важен во овој контекст.

Земајќи ја предвид познатата мисла на Меклаун за светот како глобално село, односно за соодносот на настаните на едниот крај на светот со оние на другиот (овие од едниот влијаат на оние на другиот), го поставуваме прашањето за таквите процеси на лингвистичко

рамниште, односно за интеракцијата од таков тип на јазично ниво. Ако одиме по трагите на етимологијата на зборот „глобализација“ во англискиот, како јазик-носител на тој процес, денеска и *lingua franca*, доаѓаме до *globe* – *spherical body*, *the earth*, збор дојден во англискиот од францускиот или од латинскиот, во 16 век¹. Всушност, во тој контекст *global* значи *worldwide*, *globalize* – *make global*², односно *global* – *covering or affecting the whole world*³. По аналогија, нам ни се наметнува прашањето: дали можеме да зборуваме и за *language worldwide*, земајќи ги предвид овие дефинирања, а и тенденциите, особено?

Јазиците не постојат во вакуум-простор, јазичниот контакт игра значајна улога во промените на јазиците (Jones-Singh, 2005: 29). Од У. Вајнрајх⁴ наваму, проучувањето на јазиците во контакт е издигнато на повисоко рамниште и се проследуваат интеракциите на сите јазични рамништа, но денешниот контакт ја носи спецификата на Интернетот, медиумите за масовна комуникација и сл., како начин за посредно влијание, но и како начин на создавање нови лексеми и денотати, предмет на понатамошно заемање.

Македонскиот јазик ја има спецификата да припаѓа на јазичен сојуз⁵ – на балканскиот јазичен сојуз како уникум (каков што се и кавкаскиот, на пример, или јазичниот сојуз на индискиот потконтинент). Во таа смисла, македонскиот и бугарскиот, како генетски еднородни во рамките на овој јазичен сојуз, во однос на аналитичкиот тип граматика дополнително даваат простор за влијанија од англискиот, зашто се најблиски како граматички тип, споредено со другите словенски јазици, до доминатниот јазик на глобализацијата. Во овој контекст, во однос на тоа што е предмет на нашиот интерес, балканскиот јазичен сојуз го имаме предвид не само како доказ за процеси што влијаеле врз јазичниот систем што го анализираме туку и како еден вид предлошка, зашто многу од актуелните тенденции, ќе забележиме преку анализата, се всушност само реактуализации на

¹ Види: ONIONS, C.T. (ED.). *The Oxford Dictionary of English Etymology*. New York, 1996. P. 401.

² Види: *Илустриран речник на англискиот јазик ОКСФОРД*. Скопје, 2004. P. 345.

³ Спореди: CROWTHER, JONATHAN (ED.). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford, 1999 [1995]. P. 503.

⁴ Вајнрајх (Weinreich, 1970: 1) констатира дека за два или за повеќе јазика може да се каже дека се во контакт ако наизменично се користат од исти човек.

⁵ “Sprachbund. A group of languages, often of different historical origin, which are spoken in the same part of the world and have developed similar structures”. MATTHEWS, P.H. *The concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford, 2005[1997]. P. 351.

постари процеси, кои биле производ на, во тоа време, процесот на непосреден контакт на јазиците на просторот на Македонија. Разликата на контактите тогаш и сега е во географскиот фактор, односно географската оддалеченост денес, наспрема блискоста тогаш.

Ние тука ќе зборуваме за заемањето воопшто и ќе го проследиме на лексичко, морфолошко, зборообразувачко, синтаксичко и фразеолошко (идиоматско) ниво, односно опфаќајќи повеќе јазични рамништа.

ЛЕКСИКА

На планот на лексиката, можеме да зборуваме за заемање како резултат на појава на нови денотати, односно нови поими и тоа можеме да го наречеме вистинско лексичко заемање, додека на другата страна ќе ни се појави социолингвистичкото заемање, односно употреба на лексеми за кои постојат соодветници во јазикот-примач, но новите се сфаќаат како престижни.

Во првата група можеме да ги сместиме речиси сите термини од областа на информатичката технологија: *маус, пиксел, даунлоад (даунлоуд), хардвер, софтвер, монитор, принтер, инбокс, пасворд, веб-сајт, плагин, интерфејс...* Новите денотати доминираат на ова подрачје и е забележлива нивната адаптација во однос на членските морфемии и образувањето множински форми со постојните наставки: маус-маусот-мауси, пиксел-пикселот-пиксели, пасворд-пасвордот-пасворди. Македонските соодветници⁶ *глувче, точка, лозинка, печатач* итн. имаат помала честота. Би рекле дека преводните еквиваленти, кои веќе суштествуваат како дел од некој друг лексички слој (*глувче* – како животно, *точка* – интерпункциски знак, на пр.) се поимаат повеќе во таа област во која претходно егзистирале, а информатичката, па и новите технологии воопшто, веќе изградиле паралелна стручна терминологија, која е специјализирана само на тоа рамниште.

Социолингвистичкото заемање ќе претпостави поими што веќе постојат во јазикот, за нив постојат соодветни лексеми, но фреквенцијата на позајмените се интензивира поради чувството дека се тие престижни, односно дека изразот звучи поелоквентно, на пример: *стејџ (:сцена), промптен (:брз), агенда (:план), каунтдаун (:одбројување), саундтрак (:музика за филм).*

⁶ На иницијатива на Министерството за информатичко општество, повеќе институции соработуваа во изготвување “Поимник на македонски зборови од областа на информатичката технологија”.

И додека во првата група е сосема разбирлива интеракцијата, втората е на границата и треба да се најде мерката, третата група ја сочинуваат приспособени зборови по англискиот терк, хомонимни на веќе постојните: *класифицирани податоци* (*classified data*) наспрема *доверливи податоци*, *администрација* – за органите на државната управа, *ултимативно* со значење ‘конечно, последно’, иако семантичката врска во македонскиот треба да се бара во мотивирачкиот збор ултиматум⁷.

Лексиката секогаш е прва на удар, така да се каже, на влијанијата. Интереференцијата се случува, пред сè, на лексичко рамниште. Ние избравме неколку зборови и се обидовме да направиме некакво групирање. Листата на заемките од англискиот е долга, а во медиумите, јазикот на политичарите, па и во јазикот на науката, забележени се и низа други примери. Тука можеме да направиме мал преглед на некои од нив по области: *семпл(ови)*, *саунд*, *сет*, *хит-мејкер*, *(видео)клип* (музика); *дрим тим*, *плеј оф*, *пресинг* (спорт); *стилист*, *дизајнер*, *кежуал* (мода); *агенда*, *бенчмарк(ови)*, *директорат* (политика). Со ова листата не е исцрпена, таа е многу подолга⁸.

ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ

Во рамките на зборообразувањето, изведените глаголи од заемките (кои се предмет на нашиот интерес) најчесто го добиваат суфиксот -ира, кој е од лагинско потекло, а примен со германско посредство. Цела редица глаголи го добиваат овој суфикс, иако засегнувањето на аспектот на глаголите го става, донекаде, и во редот на морфолошките заемања. Тука ќе ги наведеме примерите од типот *кулира*, *преферира* (:*претпочита*), *администрира*, *организира*, *камouflира*. (Во однос на видот и префиксацијата: во делот 3) морфологија.)

Една посебна група глаголи се образуваат со нулта афиксација, односно со приспособување кон *a*-глаголската група: *сурфа*, *принта*, *гугла*.

Кај *nomina agentis*, се реактуализира турскиот суфикс *-чија/-чија*, со кој се изразува вршител на дејство, односно, потесно, лица што се занимаваат со некаква професија или се љубители на нешто. Иако некогаш доживувани како дел од разговорниот функционален стил и

⁷ Види: ЃУРКОВА, А. Англицизмите во македонскиот јазик. Во: *Литературен збор LIX*, 4-6, Скопје 2009, 14-23.

⁸ За еден поопширен преглед и анализа на планот на лексиката и на зборообразувањето: ЃУРКОВА, А. Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции. во: *Philological studies*, 2008 Т. 2. www.philologicalstudies.org.

со „негативна емоционална нијанса“ (Конески, 2003: 51), тенденцијата и денешната состојба се дека тие се чувствуваат како стилистички неутрални и им се враќа првичното значење: *моториџа, филмаџија, дискаџија, комјутериџа*.

МОРФОЛОГИЈА

Во однос на морфологијата, може да се каже дека таму влијанијата се најмали. Всушност, еден јазик е пример за системско заемање, па дури и за сериозно структурно загрозување ако се случат поголеми промени во морфолошката структура под туѓо влијание⁹. Затоа, морфемите најчесто не се заемаат. Се работи за затворена група, која не се обновува ни внатрејазично, па и туѓите влијанија се минорни (наставките за множина, членските морфемии итн. се затворена и стабилна група).

На ова уште еднаш ќе се навратиме на споменатите глаголи (во 2) зборообразување) што завршуваат на *-ира*. Имено, тие се приемаат како двовидски, па решението е образување на имперфективни со помош на македонскиот суфикс *-ува* од типот на *класификува* (*:класифицира*) или, пак, со помош на префиксот *из-*, кој јасно укажува дека се работи за перфективни глаголи: *испринта, изгугла; изорганизира, изманипулира*.

Придавките од типот *фер, супер, мега, ултра, гига* се непарадигматски во македонскиот јазик: *супер девојче, супер човек, супер луѓе; фер игра, фер натпреварување*. И тука предлошката треба да се бара во непарадигматските турски заемки од типот *тазе: тазе буреќ, тазе весник, тазе информација*.

СИНТАКСА

На синтаксичко рамниште можеме да детектираме повеќе процеси, кои се резултат на влијание, а веќе се во употреба во македонскиот јазик или, барем, одредени функционални стилови ги претпочитаат таквите конструкции. Конструкциите од *именка+именка*, во кои првата

⁹ Таква е ситуацијата и со турското влијание, кое е најголемо, историски, во македонскиот јазик: „За разлика од лексичките, па дури и од синтаксичките, морфолошките заемки се многу поретки. Тие се јавуваат дури толку ретко што често се поставува прашањето дали воопшто може да се зборува за заемање на морфолошки елементи“, ЈАШАР-НАСТЕВА, О. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје, 2001. С. 213.

Во таа смисла и тврдењето на Серебреников, Б. А.: „...ети заимствования никогда органически не входят в грамматическую структуру языка... Морфология относится к сферам непроницаемости“, *ibid.* С. 214.

функционира како атрибут¹⁰ на синтаксичко рамниште, се значајно влијание на глобализациските јазични тенденции, односно на англискиот јазик. Попрецизно: повторно се работи за реактуализација на едно постаро турско влијание. Имено, примерите од типот: *изгор-лето, кочан-зима, нето-плата, лудница-забава, А1 Телевизија*¹¹, *интернет-страница, предлог-закон, рок-група* соодветствуваат на турските конструкции во македонскиот јазик од типот *шербет-кафе, шам-кајсија*, па дури и на срастувањата, кои имаат идентична структура – *тутункесе, сааткула*. Во народната поезија и во народниот јазик: *домаќин-човек, јорган-планина*. На синтаксичко рамниште овие примери се идентични во смисла на тоа од што се конструирани и каква е нивната функција, но на длабинско семантичко рамниште примерите од типот *изгор-лето, кочан-зима (:шербет-кафе)* можеме да ги ставиме и во групата на интензификатори, бидејќи покрај тоа што izdelуваат, тие и потсилуваат некаков квалитет. За разлика од нив, примерите *Интернет-страница (:страница од книга)* или *нето-плата (:брuto-плата)*, функционираат само како рестриктивни атрибути и индивидуализираат, izdelуваат. Уште една особеност е метафоризацијата на исказот во примерите од првата група, но се работи за таква метафоризација, која, семиолошки, стабилизира едностранна кореспонденција меѓу основното и метафоричкото значење, се избришала семантичката осцилација и се изгубило значењето на тропата¹².

Уште една важна одлика на синтаксичко рамниште е декомпонираниот предикат. Се работи за процес во кој глаголот во личноглаголска форма се разложува на именка+глагол, се декомпонира, но останува истата семантика и истата предикативна функција: *водат разговори : разговараат (Претседателите водеа разговори...), прават разлики : разликуваат (Не се прават разлики...), се*

¹⁰ Во традиционалната македонска терминологија од оваа област, ваквите конструкции се третираат како „именски атрибут“, МИНОВА-ГУРКОВА, Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје, 2000. С. 220. Петроска ги означува ваквите примери како „substantive-epithets“, PETROSKA, ELENA. The cultural dialect of the younger generation in Skopje. In: *International Journal of the Sociology of Language* 131. Berlin-New York, 1998. P. 67.

¹¹ За ваквите конструкции, покрај претходните термиолошки разграничувања, го наоѓаме и називот „апозиција“ (Huddleston), односно „рестриктивна апозиција“; повеќе за ваквиот модел на именски групи: Миткоска, Л. За употребата на составите од типот „МИТ универзитет“. Во: *Научен собир „Стандарднојазичната норма на македонскиот јазик – јазикот и идентитетот“*. Скопје (во печат).

¹² Сп. ги сфаќањата на ЛОТМАН, Ј. М. *Семиосфера*. Скопје, 2006. С. 46.

сретнаа – остварија средба (Премиерите на двете земји остварија средба...). И за овој процес може да најдеме предлошка во турските конструкции од типот: *прави/чини метаниш, стори абер, стори ниет*.

Овој процес, како и процесот на номинализација – употреба на предлог+именка, наместо глагол во личноглаголска форма (пр. *Работеше и постигна многу. > Со работа постигна многу.*) – е чест во повисоките функционални стилови и оддава впечаток на „имперсонализација на исказот“ (Radovanović, 2003: 173). Овие две појави се третираат како европеизација на јазиците, која е производ на културниот контакт, односно културите во контакт, а не на јазиците во контакт. Тие веќе се издигнуваат на ниво на јазични универзалии¹³.

Конечно, како директно влијание и честа грешка можеме да ја карактеризираме појавата на заменката *тоа* во македонскиот безлични реченици под влијание на англиското *it* во безлична употреба: *Тоа е Сони*, наместо *Сони е*, како превод на *It's a Sony* (како дел од една рекламна кампања) или: *Тоа е господином Поаро*, наместо *Господин Поаро*, како превод на *It's Mister Poirot* (превод на дело на Агата Кристи)¹⁴.

Во таа смисла е и буквалниот превод на англиските конструкции за постилување од типот на *It was me/I that told you about that = тоа бев јас, кој ти кажа за тоа*, наместо *(Јас) Ти кажав за тоа*. (Сп. и во преводот на приказна на еден Интернет-форум: *Тоа бев јас, кој го направи првиот потег...*, наместо: *(Јас) го направив првиот потег.*)

КАЛКИРАЊЕ (ФРАЗЕОЛОГИЗМИ, ИДИОМИ)

На ова рамниште ги третираме фреквенциски честите англиски фразеолошки изрази, кои во македонскиот се директно, односно буквално преведени, наместо со соодветен еквивалент. Тука ги вклучуваме не само фраземите туку и фразите што се типични за

¹³ „Појаве о којима је реџ у том смислу, у ствари, улазе у инвентар појава за које би се могло реџи да су знакове својејврсне ‘европеизације’ као процесa који не покреџу механизми засновани на језицима у контакту, него механизми засновани на културaма у контакту. Само се тако може, уосталом, и објаснити нјихово сразмерно универзално понашање у језицима“, RADOVANOVIĆ, M. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad, 2003. S. 174.

¹⁴ Повеќе во врска со персоналната референција во македонскиот јазик, статусот на третото лице, непримарната употреба на лицето и особено заменките за среден род, соодветно: ДУЧЕВСКА, А. Персоналната референција во македонскиот јазик (магистерска работа). Скопје, 1996; ДУЧЕВСКА, А. Можен пристап за разгледувањето на третото лице во системот. *Трет научен собир на млади македонисти*, Скопје, 1997; КАРАПЕЈОВСКИ, Б. Категоријата лице и нејзината референција на поимите во стварноста. во: *Шести научен собир на млади македонисти*, Скопје 2010; КАРАПЕЈОВСКИ, Б. Заменките *тоа, ова, она* и референцијата. Во: *Седми научен собир на млади македонисти*. Скопје (во печат).

едниот јазик, нетипични за другиот, но се сè поприсутни во македонскиот: *прави пари*, наместо *заработува пари*, од англиското *make money*; *испробај ме*, наместо *ај, да видам!*/*да ти покажам!* од англиското *try me!*; *скрши нога*, наместо *среќно!*/*со среќа!* од англиското *break a leg*; *имајте убав/пријатен ден*, наместо *пријатно/пријатен ден* од *have a nice day*; *се враќаме/ќе се вратиме по рекламите* од *we are back/we'll be back after the commercials*¹⁵.

Како што пишува Бугарски (Бугарски, 2001: 72), глобализациското влијание, односно влијанието на англискиот, како носител на тој процес, се квалификува како културен контакт. Се работи за особено актуелен феномен во кој англискиот функционира како јазик-давател наспрема географски многу широкиот спектар на јазици – приматели.

Ѓуркова¹⁶ ја цитира Сју Рајт во врска со носечката улога на САД во ширењето на англискиот јазик како промотор на глобализацијата, како и допадливоста на аудиовизуелната продукција, како причина и мотивација за учење на англискиот¹⁷. Всушност, во врска со македонската ситуација, е интересна и интерпретацијата на гравитацискиот модел на Калве и заклучокот на Ѓуркова дека „од глобалното се враќаме кон поединечното: одговорноста за јазикот е сврзана со неговите зборувачи, со способноста на една држава успешно да ја оформува јазичната политика и да ги земе предвид употребуваните јазици. Потребна е, всушност, поголема афирмација на самите јазици и поттикнување на учењето странски јазици“ (Ѓуркова, 2008б: 119).

Одејќи во екстремите и претпоставките за смртта на јазиците, ќе ги земеме предвид мислењата на Дориан (дека не постои единствена

¹⁵ Еден поопширен преглед на преводите на англиските идиоматски изрази во македонскиот јазик: ПРЕНЦОВА, Е. Англиските идиоматски изрази навлезени во македонскиот јазик при превод. Во: *Седми научен собир на млади македонисти*. Скопје (во печат).

¹⁶ Види: ЃУРКОВА, А. Социolingвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции. Во: *Philological studies*, 2008. Т. 2. www.philologicalstudies.org;

¹⁷ „Денес, допадливоста на аудиовизуелната продукција на САД придонесува за мотивацијата за учење на англискиот“, *ibid*. „Постојат знаци дека бројот на говорители достигна еден вид критична маса, што сугерира дека англискиот може да опстои во својата улога на *lingua franca*, дури и во сценарио во коешто САД не би бил главен промотор на глобализацијата. Може да опстои затоа што англискиот стана снабдувач на дискурсот на доминантните идеологии на западната демократија и на капитализмот на неолибералниот слободен пазар, тој е заедничкиот јазик на меѓународната научна заедница и главниот медиум на новите аудиовизуелни и технички мрежи, без разлика дали се доминирани од САД или не“, *ibid*.

причина за смртта на јазиците) и на Кристал (за опседноста на медиумите со глобалниот англиски како причина за смртта на јазиците) (Kristal, 2003: 99–100) и ќе заклучиме дека македонските медиуми се под силно влијание на глобалниот англиски, речиси маѓепсани од нив, понекогаш некритички прифаќајќи сè што доаѓа од такво потекло.

Сите овие тенденции не може да бидат причина за никаква смрт или исчезнување на јазиците. Иманентниот пуризам и јазичната политика се насочувачите за да се избегнат негативните ефекти од процесите на јазичен контакт, културен контакт или каква и да е интерференција. Без тие процеси, невозможно е и развивање на јазиците. Таквите процеси, сепак, критички треба да се примаат и да се заема насочено и плански.

Литература на кирилица:

- Бугарски, Ранко. 2001. *Јазици*. Скопје: Еин-Соф.
- Ѓуркова, Александра. 2008а. Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции. Во: *Philological studies*. Т. 2. www.philologicalstudies.org.
- Ѓуркова, Александра. 2008б. Македонскиот јазик и јазиците на Европа. во: *Реферати на македонските слависти за XIV меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008 година* (посебен отпечаток). Скопје: МАНУ.
- Илустриран речник на англискиот јазик ОКСФОРД*. 2004. Скопје: Моzaik knjiga NOVA.
- Конески, Кирил. 2003. *Зборообразуваето во современиот македонски јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Јашар-Настева, Оливера. 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“.
- Лотман, Ј. М. 2006. *Семносфера*. Скопје: Три.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Миткоска, Лилјана. За употребата на составите од типот ’МИТ универзитет’. во: *Научен собир „Стандарднојазичната норма на македонскиот јазик – јазикот и идентитет“*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“ (во печат).

Литература на латиница:

- Crowther, Jonathan (ed.). 1999 [1995]. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Jones, Mari C. – Singh, I. 2005. *Exploring language change*. Oxon: Routledge.
- Kristal, Devid. 2003. *Smrt Jezika*. Beograd.

- Matthews, P.H. 2005[1997]. *The concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Onions, C.T. (ed.). 1996. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. New York: Oxford University Press.
- Petroska, Elena. 1998. The cultural dialect of the younger generation in Skopje. in: *International Journal of the Sociology of Language 131*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Radovanović, Milorad. 2003. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Weinreich, Uriel. 1970. *Languages in contact*. The Hague-Paris: Mouton.